
Дејан С. Радисављевић
(Докторанд, Одељење за историју, Универзитет у Београду)

ТРАГОМ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НАДГРОБНОГ НАТПИСА ИЗ ЈАКОВЉА КОД АЛЕКСИНЦА

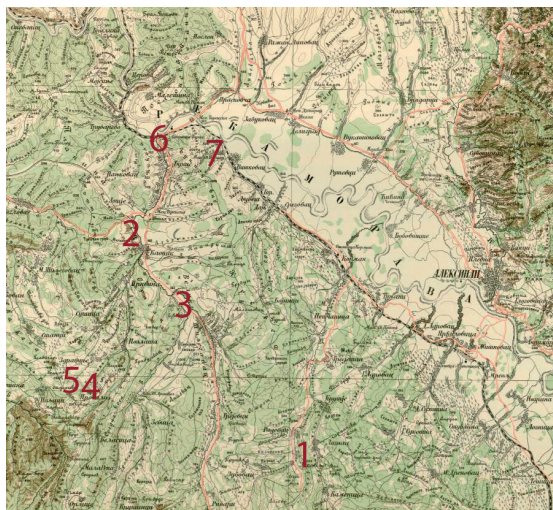
Анстракт: У раду је посвећена пажња једном готово заборављеном надгробном натпису из XIV века, пронађеном у селу Јаковљу код Алексинца, који до сада у нашим научним круговима није био предмет посебних проучавања. Познато је да су бугарски и руски историчари садржај овог натписа тумачили пре свега у контексту расправе о границама Бугарског (Видинског) царства, али и кроз анализу историјских узрока распадања Српског царства након смрти цара Душана. Истовремено је изнето и неколико опречних претпоставки о идентитету Срацимира, као и о обиму његове државе, у којој је преминуо Георгије Коста, у чији помен је уклесан надгробни натпис. На основу садржаја епитафа Георгија Косте, недавно откривеног надгробног натписа из Каоника, насталог у доба цара Степана (Душана или Уроша), и повеље манастира Дренче из 1382. године, покушаћемо напослетку да дамо и хронолошки оквир трајања појединих властеоских држава у жупи Загрлати током друге половине XIV века.

Кључне речи: надгробни натпис, Јаковље, Срацимир, Георгије Коста, цар Урош, жупа Загрлата, српско-бугарска граница у XIV веку.

Село Јаковље се налази на горњем току Радевачке (Росичке, Јаковљачке, Пешчаничке) реке,¹ око 13 км југозападно од Алексинца и око 22 км југоисточно од Крушевца. Јаковље се први пут помиње у османском попису нахије Крушевац из 1516. године, као део тимара јаничара Искендера.² Међутим, у другој половини XIV века овај предео је био познат

¹ На Генералштабној карти из 1894. године Пешчаничком реком се означава део водотока низводно од села Велике Пешчанице (данас Горња Пешчаница). Узводно од овог места је река била позната као Гредетинска. *Генералштабна карта 1: 75 000, секција 3. 7. Алексинац*, Географско одељење Главног Генералштаба, Београд 1894. И данас ова река мења свој назив зависно од имена места кроз која протиче (Росичка и Јаковљачка у горњем току, Радевачка низводно од села Радевце). *Топографска карта 1: 25 000, Ниш 1-1 (Ribare)*, br. lista 582-1-1, Sadržaj dopunjen 1969, Drugo izdanje 1971. *Топографска карта 1: 25 000, Aleksinac 3-3 (Dunis)*, br. lista 532-3-3.

² У селу Јаковље је 1516. године пописано 48 кућа, осам неочежених, три баштине, девет удовица и један муслиман. Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Defterha-

Карта 1. Географски положај Јаковља и места налаза средњовековних надгробних белега са натписима у ближем окружењу:

1. Јаковље, 2. Сеоско гробље, Каоник, 3. Ћуковац, Велики Шиљеговац, 4. Имање Гајића, Здравинје, 5. Порта цркве Св. Ђорђа, Здравинје, 6. Црква Св. Богородице (данас Св. Пантелејмона), Ђунис, и 7. Манастир Св. Нестор, Витковац.

Map 1. The geographical position of the village of Jakovlje, and the nearby sites with the medieval tombstone inscriptions : 1. Jakovlje, 3. The village graveyard, Kaonik, 3. Čukovac, Veliki Šiljegovac, 4. The landholding of Gajić family, Zdravinje, 5. The St. George church yard, Zdravinje, 6. The church of the Virgin Mary (today St. Panteleimon), Đunis, and 7. The monastery of St. Nestor, Vitkovac.

као река Пељчаница (рѣка Пѣшчаница), према називу истоимене притоке Јужне Мораве, и улазио је у састав жупе Загрлате.³ Долином Пељчаничке (Радевачке) реке је током средњег века и периода османске доминације тада водио важан пут, који је повезивао прелаз на Јужној Морави код села Кормана са превојем Гребач на Јастрепцу, односно Топлицом.⁴

На постојање средњовековног надгробног натписа из Јаковља, у тадашњем Моравском срезу и Крушевачком округу, први је указао М. Ст. Ризнић у свом раду *Старине у планини Мојскињи и околини*, објављеном у часопису *Старинар* 1891. године.⁵ Садржај натписа је 1902. године у целисти публикувао Љ. Стојановић, уз опаску да је надгробни белег пренет на даље чување у Народни музеј у Београду.⁶

С обзиром да не располажемо подацима о тачном месту налаза надгробника, аутор ових редова је током јануара 2020. године предузео теренско истраживање и анкетирање мештана села Јаковље, а у циљу при-

ne-i Amire Tahrir Defteri (TD) 55, 26.

³ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Текст. Коментари. Снимци*. II издање. Београд 2015, 181; Арх. Леонид, *Стара српска писма. Из руског манастира св. Пантелејмона у Светој Гори*. Гласник Српског ученог друштва књига VII, Свеска XXIV старог реда, са 9 страна фотографских снимака, (Београд 1868), 264.

⁴ М. Ст. Ризнић, *Старине у планини Мојсиње и околини*, *Старинар* Српског археолошког друштва VIII, (Београд 1891), 90.

⁵ М. Ст. Ризнић, *нав. дело*, 51.

⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски натписи и записи, књига I*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, Споменици на српском језику I, (Београд 1902), 45, натпис бр. 137. Евидентно је да се епитаф из Јаковља не јавља ни у једној од доцнијих важних публикацијама које су се бавиле проблематиком и прегледом средњовековних надгробних натписа: нпр. Г. Томовић, *Морфологија ћириличних натписа на Балкану*, Историјски институт, Посебна издања, књига 16, Београд 1974; Б. Чигоја, *Најстарији српски ћирилички натписи : XI-XV век : (графија, ортографија и језик)*, Београд 2014, и др.

купљања релевантних података о предмету наше анализе.⁷ Нажалост, спроведена испитивања нису дала задовољавајуће резултате у погледу убијацији првобитног места налаза надгробног белега.⁸

⁷ Истовремено је поднет и захтев Народном музеју у Београду за преглед сачуване архивске документарне грађе о прибављеним експонатима у раздобљу између 1891. и 1902. године. Међутим, надгробник из Јаковља се данас не налази ни у једној збирци Народног музеја у Београду, а нема података о њему ни у старијим инвентарским књигама, које се чувају на Одељењу за архивистику и документарну грађу споменуте институције. Посебну захвалност дугујем проф. др. Ангелу Николову (*Ангел Николов, Софийски универзитет „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет, Софија*), проф. др. Ели Филиповој (*Ели Филипова, Институт за балканистика с Център по тракологија, Софија*), проф. др. Николају Хрисимову (*Николай Хрисимов Николов, Великотърновски универзитет „Св. Св. Кирил и Методиј“, Велико Търново*), мом ментору проф. др. Синиши Мишићу (*Одељење за историју, Филозофски факултет, Београд*), и кустосу Јелени Премовић (*Одељења за архивистику и документарну грађу Народного музеја у Београду*) на свесрдној помоћи приликом писања овог рада.

⁸ Током обиласка терена спроведеног од стране аутора није евидентиран ни један средњовековни археолошки локалитет у атару Јаковља. Посебна пажња је била посвећена локалном гробљу на југоисточној падини брда Њиветине (294 м), и околини сеоске цркве. Такође, садашњи житељи Јаковља немају очувано сећање на средњовековни надгробник откривен у њиховом селу крајем XIX века, као ни на неко *старо гробље* у атару насеља. Међутим, становници Јаковља и суседне Росице су нам указали на некрополу Чивутско гробље у селу Љуптен. Овај археолошки локалитет први спомиње Т. Ђорђевић 1894. године. На некрополи, коју ближе убија измешу Љуптена, села које је према забележеном народном предању добило назив по Љубену, војводи кнеза Лазара у том месту, и села Кулине бележи постојање *великог камења* (надгробника) *врло простог облика*. Т. Ђорђевић, *Уз Турију*, Старијар Српског археолошког друштва XI, (Београд 1894), 135-136. Током ауторовог обиласка локалитета Чивутско гробље у јануару 2020. године, уочена је већим делом девастирана средњовековна некропола, која је смештена на потесу Тодорова њива, на југозападној падини брда Пешчана њива (375 м), и на око 250 м северно од Љуптенског потока, леве притоке реке Турије. Некропола захвата катастарску парцелу бр. 858 (КО Љуптен), у власништву Мирјане Р. Андрић и Миролуба Р. Стојановића, површине од око 25 ари. Некропола се највероватније протезала даље ка западу, јер су у североисточном углу сеоског гробља (кат. парцела бр. 877, КО Љуптен, у власништву општине Алексинац), које је било активно од почетка XIX до краја XX века, евидентирани две масивне положене надгробне плоче облика трапеза, равне горње површине и окомито клесаних ивица, које се постепено сужавају ка западном крају. На основу општих карактеристика и аналогича са сличним надгробним обележјима са територије општине Трстеник и у области Рашке, некропола Чивутско гробље би се само оквирно могла датовати у раздобље између почетка XIV и краја XVI века. Ј. Ердељан, *Средњовековни надгробни споменици у области Раса*, Београд 1996, 86-87; Д. С. Радисављевић и Ј. Вукчевић, *Остаци средњовековне цркве и некропола у Љубостињском Прњавору код Трстеника*, Саопштења XLII, (Београд 2019), у штампи. Најближи археолошки потврђени средњовековни локалитет Киживица се налази у селу Росица, у непосредном југозападном суседству Јаковља. Са овог локалитета потиче већи број случајних налаза: два комада бронзаног чанкастог новца (билон аспрон трахеја) византијског цара Манојла I Комнина (1143-1180), кованих у Константинопољу (Књига улазног инвентара Народного музеја у Крушевцу, бр. 108, 19. новембар 1974.), стрелице „са два пера“ (Инвентар Народного музеја Крушевац, књига 1, бр. 147, 5. јун 1953.), и фрагментоване *сребрне средњовековне ливене јагодичасте наушнице* (поклон Народном музеју у Крушевцу, 1973.). Д. Рашковић, *Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружењу*, Трећа југословенска конференција византолога у Крушевцу 2000, Крушевац 2002, 61;

Сл. 1. Надгробник Марије Богославе из 1292. године, село Здравинје (фото Дејан С. Радисављевић).

Fig. 1. The tombstone of Marija Bogoslava from 1292., Zdravinje village (photo : Dejan Radisavljević).

О ближим карактеристикама и димензијама надгробника, такође, нема доступних података. М. Ст. Ризнић само узгред наводи да је натпис уклесан на *камену*,⁹ док Љ. Стојановић сасвим штуро истиче да је реч о *гробном камену*.¹⁰ Како је у оба случаја надгробник дефинисан као *камен*, наведена чињеница може сугерисати да надгробни белег није био подвргнут значајнијим клесарским интервенцијама, те је у том контексту битно истаћи да М. Ст. Ризнића обрађене надгробнике дефинише термином *плоче*.¹¹

Посредно се, на основу изнетих запажања, може претпоставити да је примерак из Јаковља највероватније припадао скупини територијално блиских средњовековних надгробних обележја евидентираних у зони слива Рибарске реке. Њихову основну карактеристику представља управо одсуство било каквих клесарских интервенција у обликовању. Наиме, у наведеној области су током касног средњег века над гробовима преминулих постављани готово по правилу масивни речни облаци. Поједини недавно публиковани надгробници садрже натписе, што додатно олакшава њихово датовање (надгробници: Марије Богославе (1292) из Здравинја (Сл. 1), Вртоломе (између 1346. и 1371. године) са гробља у Каонику, непознате личности (око средине XIV века) из Великог Шиљеовца, и Петра, Ђурашевог сина (1474) из Здравинја (Карта 1). Најбројни су свакако надгробни белези истог типа без уклесаних натписа, посведочени на некрополама: Ђуковац у Великом Шиљеовцу, Римско гробље у Каонику, Гробље у Гревцима, Римско гробље у Малом Крушинцу и Гробље код цркве Св. Арханђела Гаврила у Великом Шиљеовцу. Међутим, истичу се и поједини примерци са уклесаним мотивом малтешког крста (Гробље у селу Гревци и некропола код цркве Св. Арханђела Гаврила у Великом Шиљеовцу).¹²

Д. Рашковић, *Појединачни налази римског и византијског новца Народног музеја Крушевца*, Нумизматичар 21, (Београд 1998), 106-107, 109.

⁹ М. Ст. Ризнић, *нав. дело*, 51.

¹⁰ Љ. Стојановић, *нав. дело*, 45, натпис бр. 137.

¹¹ М. Ст. Ризнић, *нав. дело*, 77, 90.

¹² Саопштени подаци представљају резултат ауторових теренских истражи-

У колико прихватимо претпоставку да је надгробник из Јаковља припадао горе наведеној скупини, у том случају би атар овог села највероватније представљао источну граничну зону примене масивних речних облутака као надгробних обележја у раздобљу од краја XIII до краја XV века, а можда и доцније. Даље у правцу југа и југоистока, односно у сливу реке Турије, запажају се на до сада евидентираним средњовековним некрополама искључиво надгробници у облику правоугаоних или трапезоидних плоча равне горње површине и окомито клесаних ивица, израђени од пешчара и неке врсте конгломерата (Чивутско гробље у Љуптену (Сл. 2), Латинско гробље у Копривници, Латинско гробље у Врћеновици, Латинско гробље у Чести и др.).¹³

Садржај уклесаног ћириличног надгробног натписа из Јаковља, исписаног на старосрпском језику, публиковао је заслужни Љ. Стојановић: **Мѣсеца рѣна (!) ѿѣ дньнъ почи рабъ божи Геѡрги, а зовомъ Коста, Воихнинъ синъ, ѡтѣховъ братъ, въ дни цара ѡроша, а въ дрѣжавѣ Срацимировѣ (Месеца руна (!) 12. дан почину раб Божији Георгије, именом Коста, Воихнин син, Утехов брат, у дане цара Уроша, а у држави Срацимировој).**¹⁴

О морфолошким карактеристикама појединих слова, као и о дужини и броју редова изведеног натписа, који представља писани извор првог реда за познавање средњовековне прошлости жупе Загрлате, нема никаквих података. Да се закључити да је надгробни белег стајао над гробом извесног Георгија Косте,¹⁵ који се ближе фамилијарно одређује као Воихнин син и Утехов брат. Из натписа дознајемо да је Георгије Коста преминуо 12. руна (?) непознате године. На овом степену истражености и услед немогућности да се емпиријски провери ишчитавање натписа, спроведено од стране Љ. Стојановића пре више од једног века, може се претпоставити да је један његов део, на месту где се наводи

Сл. 2. Положна надгробна плоча на локалитету Чивутско гробље у селу Љуптен (фото Дејан С. Радисављевић).

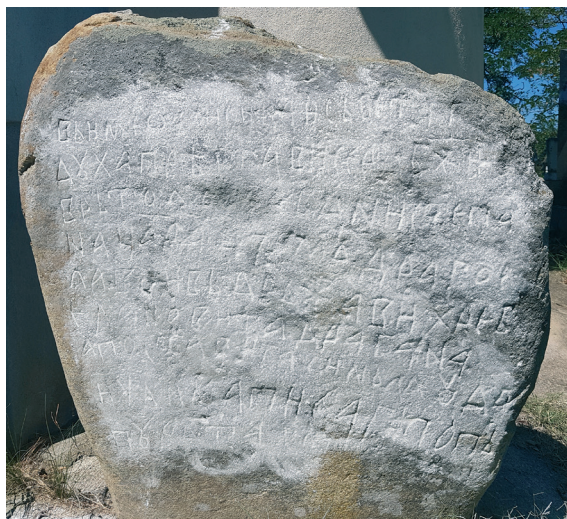
Fig. 2. The tombstone from the archaeological site Čivutsko groblje in the village of Ljupčen (photo : Dejan Radisavljević).

вања на територији у сливу Рибарске реке у раздобљу од 2016. до 2020. године. Д. С. Радисављевић, *Средњовековни надгробни натписи из слива Рибарске реке код Крушевца*, Натписи и записи 5, (Београд/Пожаревац 2019), 9-24.

¹³ Т. Ђорђевић, *нав. дело*, 132-137. Теренска истраживања аутора током јануара 2020. године.

¹⁴ Љ. Стојановић, *нав. дело*, 45, натпис бр. 137. М. Ст. Ризнић је раније објавио само један део надгробног натписа из Јаковља у коме стоји да је ту погребен **Георгије зовомъ Коста Воихнинъ син Ѹтеховъ братъ, а въ дрѣжавѣ Срацимировѣ**. М. Ст. Ризнић, *нав. дело*, 51.

¹⁵ У средњовековној Србији је био добро познат и широко прихваћен обичај да поједине личности поред свог народног узимају и једно библијско име. Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Српска академија наука и уметности књига СССХХVI, Византолошки институт књига 8, (Београд 1960), 180.

Сл. 3. Надгробник Вртоломе са натписом уклесаним између 1346. и 1371. године, село Каоник (фото Дејан С. Радисављевић).

Fig. 3. The tombstone of Vrtoloma with the inscription engraved between 1346. and 1371., Kaonik village (photo: Dejan Radisavljević).

име месеца, био оштећен, или да је аутор неправилно ишчитао назив месеца јуна или јула. Не би требало превидети ни чињеницу да се у неким словенским језицима имена месеца септембра (рус. *рюень*, хрв. *rujan*) и октобра (чеш. *říjen*, буг. *руен*, *руј*) изводе од корена *руј-*,¹⁶ па у складу с тим постоји извесна могућност да је назив месеца, забележен у надгробном натпису из Јаковља, преузет из народног говора.

Приближно време смрти Георгија Косте, односно датум клесања његовог надгробног натписа, може се на основу помена цара Стефана Уроша (**въ дни цара 8роша**) оквирно одредити у раздобље између 1355. и 1371. године.

На другој страни, спомињање *Срацимира* и његове *државе* до сада је уносило својеврсну забуну у целовитом тумачењу натписа. Српски историчари и истраживачи, са изузетком М. Ст. Ризнића,¹⁷ нису посветили довољну пажњу овом значајном податку. Насупрот томе, у бугарској и руској (совјетској) историјографији претпоставке о идентитету Срацимира биле су повод за различите и често супротстављене интерпретације, на основу којих су изношене и разнолике идеје о географском положају његове *државе*.

¹⁶ В. М. Мићовић, *Рујан, рујеван, рујевина, руји и сл.*, Јужнословенски филолог – повремено спис за словенску филологију и лингвистику, књига XXXI, Институт за српскохрватски језик, Београд (1974 – 1975), 166-187; V. Putanec, *Etiološki prinosi* (21-26), *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, књига 28, (Zagreb 2002), 197.

¹⁷ М. Ст. Ризнић, изостављајући део текста натписа у ком се наводи цар Урош, је Срацимира погрешно поистоветио са кнезом Страцимиром, братом великог жупана Стефана Немање (око 1168-1196), чија је удео кнежевина у другој половини XII века захватача територију *Земље Моравице*. М. Ст. Ризнић, *нав. дело*, 50-52, 79, 90. М. Благојевић, *Српске удео кнежевине*, Зборник радова Византолошког института XXXVI, (Београд 1997), 58; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*. Друго издање, Београд 2001, 49; Исти, *Жупа Моравица и земља Моравице*, у Свети Ахилије у Ариљу: историја, уметност, Београд 2002, 21.

На први озбиљнији покушај тумачења садржаја средњовековног надгробног натписа из Јаковља наилазимо у расправи под насловом *Велика Тжрновия, Велика Сардакия и Велика Европия* (1922) од бугарског историчара Ю. Трифонова. Аутор је Срацимира, забележеног у епитафу Георгија Косте, погрешно поистоветио са последњим бугарским, односно видинским, царем Иваном Срацимиром (1356-1396). Ю. Трифонов се затим позива на текст *Похвале цару Ивану Александру* (1331-1371), исписан на крају *Песнивеца* (Софијског псалтира) из 1337. године,¹⁸ у ком се бележи да се држава овог владара простира **даже и до Моравж (чак до Мораве)**.¹⁹ На основу тога даље закључује да се граница бугарске државе са Србијом у доба владавине цара Ивана Александра налазила на десној обали Јужне Мораве, односно у близини Алексинца и Делиграда, а да је под царем Иваном Срацимиром прелазила на супротну обалу ове реке, обухватајући и део територије око Јаковља и Гредетина.²⁰

Доцније, П. Коледаров и В. Гјузелев, у потпуности прихватају изнета закључке Ю. Трифонова, и такође, некритички поистовећују Срацимира из јаковљачког натписа са царем Иваном Срацимиром, а југозападну границу његове државе према Србији смештају на леву обалу Јужне Мораве, односно у предео око Гредетина и Јаковља.²¹

¹⁸ Песнивец (**Пѣснивецъ**), познат и као Софијски псалтир, Псалтир Јована (Ивана) Александра и Кукленски псалтир, је бугарски ћирилички илуминисани рукопис настао 1337. године по наруџбини цара Ивана Александра. Исписан је уставним писмом на 317 пергаментна листа, величине 225 x 165 мм. Пронађен је 1889. године у Кукленском манастиру, код места Куклен, јужно од Пловдива, и данас се чува у архиву Бугарске академије наука у Софији под сигнатуром БАН по. 2. Од посебне историјске важности је *Похвала Јовану Александру* исписана на листовима 311а-312б. В. Д. Стояновъ, *Български старъ рѣкописенъ паметникъ отъ XIV. вѣкъ*, Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ Сръдецъ книжка XXI и XXII, Сръдецъ : Държавна печатница, 1887, 267-278; Анисава Милтенова, *Изложби*, у Информационен Бюлетин на БАН, Брой 6 (89), година X, София: Българска академия на науките, јуни 2005, 23-24. На другој страни, Симоново похвално слово цару Ивану Александру на крају Песнивеца (Софијског псалтира) из 1337. представља *terminus ante quem* за крај Белаурове побуне, јер се јасно наводи да су под непосредном влашћу Ивана Александра те године били Видин, цело Подунавље и крајеви *чак до Мораве*. И. Божилов И. и В. Гюзелев, И. Божилов И. и В. Гюзелев, *История на средновековна България VII-XIV век, Том I*, Издателска къща Анупис, София 1999, 584-586.

¹⁹ Део текста похвале гласи : „**Иванъ Александръ въсѣмъ българомъ црствоуаи, иже врани показа велиа и крѣпкыа и грѣцъ каго црѣ низложи въдръжав'но и шѣтаа сѣ его ать рѣкыа и градовы прѣать крѣпостиа Несаверъ и въсе Поморие съ Романиа, таже коупно Бѣдинъ и въсе Подоунавие даже и до Моравж, прочии же градове и веси, страны же и села текѣще валѣхъ са къ ногама того црѣ и врагы своа въса емъ рѣкыа под' нозѣ подложки.**” К. Иречек, *История на българите с поправки и добавки от самия автор*, София : Издателство Наука и изкуство 1978, 347; И. Божилов И. и В. Гюзелев, *нав. дело*, 585-586.

²⁰ Ю. Трифонов, *Велика Тжрновия, Велика Сардакия и Велика Европия*, Извешта на Историческото Дружество в София, Книга V, (София 1922), 191-192.

²¹ П. Коледаров, *Политическа география на средновековната Българска държава, втора част (1186-1396)*, Българска академия на науките, Институт по история, София 1989, 85; V. Gjuzelev, *La classe dominante et le pouvoir en Serbie au XIIIe-XIVe s.*, Etudes balkaniques n° 3, Sofia 1976, 123.

Споменути аутори, међутим, пренебрегавају чињеницу да се већ након битке код Велбужда (28. јул 1330), или најкасније 1336/1337. године, готово читава област Понишавља нашла под непосредном српском влашћу.²² Када је реч о другој половини XIV века, односно о раздобљу владавине Ивана Срацимира, имамо много више поузданих писаних извора, на основу којим можемо, са великим степеном прецизности, извршити реконструкцију простирања српско-бугарске границе у пределима источно од Јужне и Велике Мораве.

У том правцу од значаја је натпис, уклесан на монументалном надвратнику од белег мермера, из ког дознајемо да је Ненад, син казнаца Богдана, сазидао (или обновио) утврђење Копријан (**Коприанъ**) 1372. године, у време владавине кнеза Лазара.²³ Остаци тврђаве, коју истраживачи најчешће идентификују са Копријаном, смештени су на узвишењу Курвинград (Градиште), покрај десне обале Јужне Мораве, насупрот брда Комиге и ушћа реке Топлице, око 11 км јужно од Ниша.²⁴

Такође, око 10 км од ушћа Нишаве у правцу североистока, у клисури Топоничке реке, код села Миљковац, непознати властелин кнеза Лазара је саградио утврђење Железник, чија је основна функција била заштита најкраће путне везе изеђу западног краја Понишавља и предела око Сврљига и Књажевца.²⁵

²² А. Иширков, А. Иширков, *Западните Краица на Българската земя*, София : Издателство „СИБИЯ“ 1996, XIII. С. Мишић истиче да се, након битке код Велбужда 1330. године, у саставу Србије нашла долина Нишаве до Сукова (село југоисточно од Пирота). С. Мишић, *Југоисточна Србија средњег века*, Врање 2002), 31; С. Мишић, *Пирот под српском влашћу у средњем веку*, у *Српска буна 1836*, (Пирот 1997), 51-52; В. Алексић и И. Стаменовић, *Црква Св. Николе у Станичењу и српско-бугарско разграничење у Понишављу у XIII-XIV веку*, Београдски историјски гласник VI, (Београд 2015), 104; М. Копривица, *Добрич поље у средњем веку*, у Стефан Немања и Топлица: тематски зборник, ур. Д. Бојовић, Ниш 2011, 122-123; Ј. Калић, *Ниш у средњем веку*, Историјски часопис 31, (Београд 1984), 29. На основу садржаја ктиторског натписа у цркви Св. Николе у селу Станичење, око 9 км северозападно од Пирота, насталог 1331/1332. године, сазнајемо да је територија око горњег тока Нишаве потпадала под непосредну власт господина Белаура, господара Видина и стрица бугарског цара Ивана Александра (Јована Асена), односно да је била у саставу Бугарског царства и након битке код Велбужда. Б. Цветковић, *Ктиторски портрети*, Црква Светог Николе у Станичењу, ур. Поповић и др., Београд 2005, 79-81.

²³ М. А. Марковић, *Натпис из града Копријана*, Старице XII, (Београд 1937), 98-99; Г. Томовић, *нав. дело*, 78-79, бр. 65; Г. Томовић, *нав. дело*, 78-79.

²⁴ О Копријану : М. Костић, *Да ли је Копријан данашњи Курвинград?*, Лесковачки зборник, књига VII, (Лесковац 1967), 154-156; Ј. Калић, *нав. дело*, 30, 34-35; М. Ракоција, *О цркви Св. Јована у селу Орљане код Ниша и њеном месту у историји византијске архитектуре*, Ниш и Византија I, (Ниш 2003), 75-107 (исто у: Ниш и Хришћанско наслеђе, Ниш и Византија-посебно издање, Ниш 2013, 387-415); М. Копривица, *Копријан*, у: *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља – према писаним изворима*, ур. С. Мишић, Београд 2010, 140-141; С. Мишић, *Југоисточна Србија*, 41-42; С. Мишић, *Поход султана Мусе на Деспотовину 1413. године*, 78.

²⁵ М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, Ниш, 1998, 77-79; М. Ракоција, *Манастири и цркве јужне и источне Србије*, Ниш, 2013, 148; А. Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд, 1950, 130.

Нешто северније је, насупрот средњовековне жупе Загрлате, смештена алексиначка котлина, која се у другој половини XIV века налазила у саставу посебне административно-управне области, односно Липовачког крајишта са средиштем у утврђењу Липовац (**Липовьць**),²⁶ подигнутом на обронцима Лесковика повише манастира Преображења Христовог (данас Св. Стефан),²⁷ а од 1413. године у тврђави Болван (Бован).²⁸

Северно од Липовачког, и у његовом суседству, се протезало Петрушко (Петруско) крајиште са центром у тврђави Петрус.²⁹ Ово

²⁶ Више о утврђењу Липовац у : Ђ. Бошковић, *Средњовековни споменици источне Србије II*, Старица, Нова серија, књига II, (Београд 1951), 244; С. Мишић, *Липовац*, Лексикон градова и тргова, Београд 2010, 169; В. Јагић, *Константин Филозоф и његов живот Стефана Лазаревића деспота српског*, Гласник СУД, књига XLII, 1875, (Београд 306-307); С. Мишић, *Поход султана Мусе*, 78; А. Дероко, *нав. дело*, 125; Б. Цветковић, *Манастир Липовац, прилог проучавању*, Лесковачки зборник XXXIX, (Лесковац 1999), 81, М. Поповић, *Липовац – трагови средњовековног властеоског боравишта*, Саопштења XXXIV, (Београд 2002), 160-165.

²⁷ Више о цркви Св. Стефана у Липовцу видети у : Ђ. Бошковић, *нав. дело*, 242-244; Д. Радичевић, *Прилог проучавању властеоске сахране у Моравској Србији*, у Власт и моћ, властела моравске Србије од 1365. до 1402. године, ур. С. Мишић, Крушевац, 2014, 119-120; С. Мишић, *Липовац*, у: Лексикон градови и тргова, 169; Исти, *Ктиторски натпис у манастиру Светог Стефана у Липовцу*, Натписи и записи 3, (Ваљево-Београд 2017), 13-16; Т. Стародубцев, *Писани извори о црквама и манастирима подизаним или обнављаним у областима Лазаревића и Бранковића I. Ктиторски натписи*, Саопштења XLV, (Београд 2013), 134; Б. Цветковић, *Иконографски програм зидног сликарства у манастиру Липовцу*, у Манастир „Свети Стефан“ – Липовац, 6 векова, Алексинац, 1999, 68-80, 210-211; Исти, *Манастир Липовац*, 79-94; М. Анђелковић, *О остацима живописа у цркви манастира Св. Стевана у Липовцу*, Гласник ДКС 23-24, ст. 46-47; М. Љубинковић, *Манастир Липовац- црква светог Стефана код Алексинца*, Археолошки преглед 15, (Београд 1973), 124-125; М. Поповић, *Липовац*, 165-176; М. Ракоција, *Манастири и цркве јужне и источне Србије*, Ниш 2013, 12-14.

²⁸ С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, прикупио и уредио Стојан Новаковић, Посебна издања Српска краљевска академија 37, Филозофски и филолошки списи књига 10, Српска краљевска академија, Београд, 1912, 518; С. Мишић, *Болван*, Лексикон градова и тргова, 50; Исти, *Ктиторски натпис*, 15; Исти, *Поход султана Мусе*, 78-79; И. Здравковић, *Средњовековни градови у Србији*, Београд, 1970, 46-47; А. Дероко, *нав. дело*, 109; А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, Београд, 2007, 295, 302, 307; С. Мишић, *Болван у средњем веку*, Карацић бр. 1, 2009, 15-19. Војислав Јовановић, *Средњовековна тврђава Бован код Алексинца*, Гласник ДСК 19, 1995, 109-115; С. Мишић, *Петрушко и Липовачко крајиште од половине XIV века до 1459. године*, у: Историја Поморавља и два века од варваринске битке, ур. Д. Милошевић, Крушевац 2010, 123, 126-127.

²⁹ Постоје извесна размимоилажења око убикације тврђаве Петрус. Један број аутора Петрус идентификује са утврђењем на планини Баба, изнад манастира Лешје. Раде Михаљчић, *Где се налазио град Петрус ?*, Прилози КИФ 34, 1968, 264-267; С. Мишић, *Петрушко и Липовачко крајиште*, 126-127; Исти, *Петрус*, Лексикон градова и тргова, 211; М. Благојевић, *Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459. године*, Историјски гласник 1-2, (Београд 1987), 34; М. Благојевић, *Манастирски поседи крушевачког краја*, у Крушевац кроз векове, ур. А. Стошић и др., Крушевац, 1972, 29. Други пак сматрају да је реч о великом утврђењу у клисури изнад десне обале реке Црнице, на брду Чокоће (314 м) у атару села Забреге. А. Дероко, *нав. дело*, 132; М. Брмболић и П. Вучко-

крајиште је било формирано још у доба цара Душана, а његово трајање се може пратити, кроз бројна документа, и током друге половине XIV и прве половине XV века.³⁰

За нас свакако најважнији писани извор, који апсолутно негира било какво бугарско државно присуство на територију уз леву обалу Јужне Мораве у доба владавине цара Ивана Срацимира, представља повеља издата 2. марта 1382. године којом су монах Доротеј, бивши велики деспот, и његов син Данило, уз допуштење кнеза Лазара и благослов патријарха Спиридона, даривали поседе својој задужбини, манастиру Ваведења Пресвете Богородице у Дренчи, на око 4 км северно од Александровца у Жупи. Повељом су овој монашкој обитељи, поред Влаха Шиљеовца са заселцима и међама, приложени и значајни поседи у жупи Загрлати: трг на Морави са бродом, село Врлница, село Брези, село Битино, река Пешчаница, блато...Бигле...са свим селима, заселцима и међама, и село Љубеша више Зарве (И Влахе Шилковъце, съ засел'ци и мѣглами, и 8 Загрлати тръгъ на Мораве и съ бродомъ. и село Врл'ницѧ и село Брѣзи. и село Битино. и рѣкѧ Пѣшчаницѧ. Блато ... Бѣглѣ съ всеми сели и заселци и мѣглами. и село Любешѧ више Зарве.).³¹ У том контексту је од посебног значаја спомињање *реке Пешчанице*, односно предела око некада истоимене леве притоке Јужне Мораве, а данас Радевачке реке, на чијим обалама лежи и село Јаковље.³²

вић, *Цитадела средњовековног утврђења Петрус, Резултати сондажних археолошких ископавања из 2004. године*, Гласник ДКС 29, 49-51. Р. Прокић износи хипотезу да је у време жупана Вукослава центар властелинства и Петрушког крајишта био у утврђењу на планини Баба, а да је доцније, под Црепом Вукославићем или у време Деспотовине, средиште ове значајне управне области премештено у тврђаву Петрус у клисури Црнице код Забреге. Р. Прокић, *Средњовековна архитектура Петрушке области*, Крагујевац, 1986, 7, 10, 49-52. Досадашња археолошка истраживања су показала да је Петрус у клисури Црнице саграђен у XIV веку, на месту старијих утврђења из VI и XII века. Живот у њему се може пратити, кроз археолошке налазе, и током прве половине XV века. М. Брмболић и П. Вучковић, *нав. дело*, 49-51; Д. Мадас, М. Брмболић, *Петрус, Поповац, средњовековно утврђење*, Археолошки преглед 23, (Београд 1982), 144-146. Археолошка истраживања Петруса на Баби до сада нису спроведена. Случајни налази указују да је реч о вишеслојном локалитету са траговима живота од бронзаног доба, преко касноантичког (III-IV век) и рановизантијског периода (VI – почетак VII века), до средњег века (XII-XIV век). На локалитету Врело испод Бабе истражена је некропола из периода од IX до XI века. С. Ветњић, *Нови прилози о Петрусу*, у Петрушка област у средњовековној Србији, ур. Ђ. Петковић, Параћин, 1999, 18-20, 22, 27-28, 44.

³⁰ С. Мишић, *Петрушко и Липовачко крајиште*, 121-128; М. Благојевић, *Крајишта средњовековне Србије*, 34-42; М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 29-34; Р. Прокић, *нав. дело*, 8-16, 18-23; С. Мишић, *Петрус*, 211; Д. Грбовић, *Петрушка област и Хиландар*, у Петрушка област у средњовековној Србији, ур. Ђ. Петковић, Параћин, 1999, 58-66; П. Вучковић, *Нова топономастичка истраживања у поседу властелинства у Петрусу из повеље патријарха Јефрема (1376-1379. године)*, у Петрушка област у средњовековној Србији, ур. Ђ. Петковић, Параћин, 1999, 77-85.

³¹ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 181; Арх. Леонида, *нав. дело*, 264.

³² А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 178, 181; Арх. Леонид, *нав. дело*, 264; С. Новаковић, *Земљиште радње Немањине*, 229; М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, 74; М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 39; С. Мишић и Н. Ђокић, *Катија*

Сводећи расположиве податке о распореду српских властеоских поседа и крајишта дуж доњег тока Јужне Мораве у другој половини XIV века, долазимо до закључка да се Срацимирова *држава*, смештена у жупи Загрлати, налазила дубоко унутар територије Српског царства, односно потоње државе кнеза Лазара.

Требало би на овом месту скренути пажњу и на запажања руског (совјетског) историчара Е. П. Наумова, који помињање *Срацимира* и његове *државе* у надгробном натпису из Јаковља посматра у светлу историјских и друштвених збивања насталих слабљењем српског царства након смрти Стефана Душана (краљ 1331-1346, цар 1346-1355), и током владавине његовог сина и наследника, Стефана Уроша (1355-1371). Срацимирову *државу*, Е. П. Наумова географски правилно смешта у *северни* део ондашње Србије, и нешто прецизније у ближу околину Крушевца. Такође, аутор предлаже и идентификацију Срацимира са једним од *феудалаца* (властелина) цара Уроша, односно са Страцимиром, сродником царице,³³ како је убележен у Призренском поменику.³⁴

У једном доцнијем раду Е. П. Наумов детаљније образлаже своју раније изнету хипотезу о пореклу и идентитету Срацимира, засновану, пре свега, на одбацивању већ споменутих тумачења В. Гјузелева и Ју. Трифонова. Е. П. Наумов је Срацимира из јаковљачког натписа препознао у Страцимиру, наводном блиском сроднику царице Јелене, супруге цара Стефана Душана, који је уписан у Призренском поменику, насталом највероватније крајем XIV или на самом почетку XV века. Овакво поистовећивање се заснива на чињеници да доступни суверени писани извори не бележе неког другог властелина истога имена у тадашњој српској средини. Срацимир из јаковљачког натписа, односно Страцимир који се у реченом поменику ближе сроднички одређује као сестрић царице, је несумњиво био припадник највишег властеоског друштерога слоја. Појаву тако високорангираног велможе, очигледно бугарског порекла,³⁵

Поморавља, 118.

³³ По мишљењу Е. П. Наумова највероватни је реч о сроднику царице Јелене, супруге цара Душана или Ане (Анке) Басараб, ћерке влашког војводе Николе Александра Басараба (1352-1364) и жене цара Уроша, што је мање вероватно. Е. П. Наумов, *Господствующий класс и государственная власть в Сербии XIII-XV вв., Динамика социальной и политической системы сербского феодализма*, Москва : Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики 1975, 145. Призренски поменик је рукопис писан на пергаменту, на листовима димензије 20.50 x 13 cm. Чувао се у збирци рукописа Народне библиотеке под броје 227. Састојао се од 80 листова. Првобитно је припадао цркви Богородице Призренске, односно Богородице Љевишке, и по претпоставци С. Новаковића је настао крајем XIV или на самом почетку XV века. На листу бр. 44 а стоји записано : *Помени, господи, раба своего Страцимира (Страцимирѣ), сестричѣка царичина*. С. Новаковић, *Српски поменици XV-XVIII века*, Гласник Српског ученог друштва, Књига XLII, Београд 1875, 9-10, 21, 105.

³⁴ Е. П. Наумов, *Господствующий класс*, 145.

³⁵ Срацимир није у то време био једини бугарски властелин близак српском двору. Деспот Јован Асен Комнин, рођени брат Јелене и тадашњег бугарског цара Ивана Александра, је око 1346. године добио од Стефана Душана на управу посебну област која је обухватала јужни део данашње Албаније, са градовима Валоном, Канином

чија нам титула није позната, Е. П. Наумов објашњава формирањем утицајне пробугарске струје на српском двору,³⁶ на чијем је челу стајала управо царица Јелена. Скромни подаци које преноси надгробни натпис недвосмислено показују да је Срацимир од цара Уроша добио као властеоски посед једну административно-управну целину, односно *државу*, која је обухватала територију источно од Крушевца. Употреба синтагме **въ дни цара Уроша**, посведочена и на другим оновременим споменицима, представља уједно и доказ да је Срацимир био директно потчињен наведеном владару.³⁷

Промене настале након смрти цара Душана и очитоване нарастањем моћи обласних господара у доба цара Уроша су, према схватању Е. П. Наумова, највероватније директо утицале на судбину Срацимира и његове *државе*.³⁸ Може се, у складу с тим, претпоставити да је у истом периоду дошло и до прерасподеле властеоскихседа и управних области (нпр. *држава*).³⁹ На основу саопштених података, Е. П. Наумов је клесање надгробног натписа Георгија Косте определио у раздобље између 1360. и 1362. године.⁴⁰

Е. П. Наумов је правилно закључио да је Срацимир морао бити властелин близак двору цара Стефана Уроша, и директно потчињен овом владару. Међутим, изнета хипотеза о његовом пореклу и непосредном сродству са царицом Јеленом, иако прихватљива, мора се, ипак, узети са извесном дозом резерве, с обзиром да писац Призренског поменика не наводи о којој царици је реч.

С тим у вези потребно је скренути пажњу на чињеницу да су титулу *царице* у Србији у XIV веку осим жена царева носиле и супруге деспота,⁴¹

и Бератом. У приближно истом периоду је у Србију дошао и угледни бугарски монах Јефрем, касније близак пријатељ патријарха Јоаникија II (1346-1354) и Саве IV (1354-1375), који се и сам 1375. уздигао на пећки патријаршијски трон. Е. П. Наумов, *Србија и Болгария в середине XIV в. (К истории балканских государств в эпоху османского нашествия)*, у Социально – экономическая и политическая история юго-восточной Европы (до середины XIX в.), Кишинев 1980, 90.

³⁶ Међути, Е. П. Наумов пренебрегава чињеницу да се један део бугарских властеле склонио у Србију због прогона, па је његова претпоставка о формирању посебне пробугарске струје на српском двору у том случају крајње упитна.

³⁷ Е. П. Наумов, *Србија и Болгария*, 87-92.

³⁸ Да су у том периоду од стране моћнијих велможа уклањани ситнији непокорни феудалци сведочи и случај Рује Супчића, који је услед сукоба са Војиславом Војиновићем морао да пребегне у Дубровник. Р. Михалчић, *Крај Српског царства*, 37.

³⁹ Посредне податке о уклањању појединих ситних властелина (добровољно или под присилом), налазимо и у повељи цара Уроша манастиру Хиландару, издатој у Приштини 11. марта 1365. године, где се наводи да је извесни Житеј, у чијем је поседу било село Худина, избегао у Бугарску. (...**що ксть дало било царство ми севастократоръ Бранкъ с Худинами, ѡ-чеса ксть Житѣкъ с Бугаре повѣгль.**) F. Miklosich., *Monumenta Serbica, spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae* 1858, 172.

⁴⁰ Е. П. Наумов, *Србија и Болгария*, 92-93.

⁴¹ У Византији се царева супруга називала деспина (δέσποινα), а деспотова василиса (βασίλισσα), па се у дословним преводима другог појма са грчког на српски језик користио термин *царица*. Из доступних писаних извора су нам познате: *царица*

па на основу тога сматрамо да би разрешење питања о сродничком односу Срацимира са неком од *царица*, била она супруга самог владара или неког од деспота, требало за сада оставити отвореним. Но, и сам податак да је наведени великаш добио од владара у *државу* одређену територију директно указује на његове блиске политичке, ако не и сродничке, везе са оновременим двором.

Важно је, такође, истаћи да је термин *држава* имао неколико различитих значења у средњовековној Србији. Овај појам у први план ставља питање власти, односно указује на оног ко ту власт непосредно држи и докле се она простира. У нашем случају под појмом *држава* се подразумева мања територијална и политичка целина под управом угледног властелина, који је признавао врховну власт владара и био му потчињен. Једна властеоска *држава* је могла да обухвата како *земљу*,⁴² односно неколико жупа, тако и једну жупу,⁴³ или један њен део. Седиште властеоске *државе* је обично био неки добро утврђен град, који је истовремено имао улогу политичког и управног центра. Становништво је унутар своје *државе* властелин држао у *послушности и работи* уз помоћ војске.⁴⁴ Господар *државе* је имао и посебан управни апарат, који је био усклађен са величином њене територије, а уз помоћ ког је вршио управу над *државом* која му је била поверена.⁴⁵ Такође, био је одговоран и за редовно извршење војне дужности, али и других послова у надлежности локалне управе, попут организовања курирске службе за владара, провода и поноса, обраде државних винограда, зидање и чување градова и др. Властелини на челу *држава* су у неким случајевима били обавезни да спроводе одговарајуће судске одлуке. С обзиром да су непосредно располагали војском и великим баштинама, и имали широка овлашћења

Јевдокија, супруга деспота Дејана. затим *царица* (василиса) Марија Ангелина Палеолог, жена деспота Томе Прељубовића, *царица* Марија, супруга деспота Јована Оливера и др. Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији*, 25, 162-163, 170; М. Благојевић, *Закон господина Константина и царице Јевдокије*, Зборник радова Византолошког института 44, (Београд 2007), 447, 450-453; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 181.

⁴² Нпр. „*држава земље кичевске*“. М. Благојевић, *Српско краљевство и „државе“ у делу Данила II*, у *Архиепископ Данило II и његово доба*, ур. В. Ђурић, Београд 1991, 148.

⁴³ Браћа и краљеви Драгутин и Милутин су се 1291/1292. године састали у селу Мачковци (данас Мачковац западно од Крушевца), у *држави жупе расинске*, како би договорили заједнички напад на области под влашћу Дрмана и Куделина. (**Въ државѣ жупы расиньскыя на рѣцѣ глаголѣмѣ Моравѣ, въ мѣстѣ же рекомѣмѣ Мачьковѣци.**) Архиепископ Данило и други, *Живот краљева и архиепископа српских*, приредио Ђ. Даничић, Загреб 1866, 115-116; М. Благојевић, *Српско краљевство и „државе“*, 150.

⁴⁴ Држава је била одузимања властелину у случају злоупотребе стеченог положаја господара *државе* према потчињеном становништву (себрима), због кривичних дела против мира и поретка, и злоупотребе приселице, како се изричито наводи у Душановом закону. М. Благојевић, *Српско краљевство и „државе“*, 151; Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 2002, 210.

⁴⁵ Требало би напоменути да се и за крајишта често употребљава израз *држава*, односно *држава крајишника*, с обзиром да је владар давао у *државу* одређеном властелину. М. Благојевић, *Српско краљевство и „државе“*, 150.

на територији својих *држава*, без обзира на њихову величину, ова skupина властелина се временом издвојила у посебан слој *силних* (*potentes*), од којих је чак зависило и прихватање новог краља на престолу, као нпр. у случају Стефана Дечанског и Стефана Душана.⁴⁶ Након задовољавајућег окончања ратних дејстава владар је своју победу славио са *силнима*, називајући их *породом отачаства*. Током владавине цара Стефана Уроша властеоске *државе* су захватале много веће територије у односну на ранији период, па су самим тим стекле и моћ самосталнијег одлучивања, што се на крају негативно одразило на опште стање у Српском царству.⁴⁷

На основу ограниченог обима информација које нам саопштава надгробни натпис Георгија Косте не можемо ништа одређеније рећи о величини и границама Срацимировог поседа који је добио у *државу* од српског цара. Сасвим је сигурно у њен састав улазила територија жупе Загрлате или, пак, само један њен део. Међутим, остаје отворено питање да ли се у њеним оквирима налазила и нека од суседних жупа, попут Расине, за коју, на основу доступних писаних извора, поуздано знамо да је крајем XIII века чинила засебну властеоску *државу*.⁴⁸ Такође, за сада остаје упитно и место седишта Срацимирове *државе*, о ком немамо доступних података.⁴⁹

Међутим, недавно ишчитавање надгробног натписа неког Вртоломе, са сеоског гробља у Каонику (Сл. 3), смештеног око 13 км северозападно од Јаковља, отвара могућност за боље познавање политичких прилика на територији жупе Загрлате током XIV века. Поменом цара *Степана* се време клесања Вртоломиног епитафа може хронолошки одредити у раздобље између 1346. и 1371. године, с обзиром да су оба српска цара (Душан и Урош) носила титуларно име Стефан. На другој страни, морфолошка анализа појединих уклесаних слова у натпису, и појава вербалне инвокације на његовом почетку, сугеришу да је каонички натпис највероватније настао у периоду владавине цара Стефана Уроша.⁵⁰

⁴⁶ Међутим, мора се узети у обзир да је владар давао у *државу* поседе и неким мањим властелинима, па чак и властеличићима. М. Благојевић, *Српско краљевство и „државе“*, 152.

⁴⁷ М. Благојевић, *Српско краљевство и „државе“*, 142, 148-154; М. Благојевић, *Држава*, у: Лексикон српског средњег века, ур. С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999, 167-169; Т. Тарановски, *нав. дело*, 207-210.

⁴⁸ Ђ. Даничић, *нав. дело*, 115-116; М. Благојевић, *Српско краљевство и „државе“*, 150.

⁴⁹ Чини се ипак да би то могло бити утврђење у Трубарево, смештено на левој обали Јужне Мораве, при улазу у Сталаћку (Стеваначку) клисуру, које је највероватније саграђено средином XIV века. Д. Минић, *Утврђење у селу Трубарево*, Рашка баштина 3, Краљево: Завод за заштиту споменика културе у Краљеву, (Краљево 1988), 284-286; Минић Д. (1990): *Средњовековно утврђење у Трубарево*, Гласник САД 6, Београд, 140-145.

⁵⁰ Надгробник је прво запажен од стране археолога Душана Рашковића, из Народног музеја у Крушевцу, током рекогносцирања долине Рибарске реке. Међутим, надгробни натпис није тада ишчитан, али је изнета тврдња да потиче из XVII века. Д. Рашковић, *Прилози познавању средњовековне топографије крушевачког краја*, Крушевачки зборник 15, Крушевац, 2011, 158. Аутор ових редова је приликом обиласка села Каоник 2018. и 2019. године извршио читање надгробног натписа, који гласи : **Ъ њ и м ѳ <тц> а**

Значај надгробног натписа из Каоника се, поред осталог, одледа у чињеници да се у њему, поред цара *Степана*, спомиње и *држава* Драгана Хребелановића. Нажалост, о овом властелину немамо података из других оновремених писаних извора,⁵¹ те питање његовог идентитета за сада мора остати отворено.

Још један писани извор завредњује нашу пажњу. Наиме, на основу садржаја повеље манастира Дренче, настале 1382. године, дознајемо да се већи део територије жупе Загрлате до тог датума нашао у саставу властелинства извесног великог деспота, који је након монашења понео име Доротеј. У оквиру његовог поседа се у Загрлати, поред Влаха Шиљеговца, нашао и већи број села, као и један трг са бродом, односно прелазом преко Јужне Мораве.⁵²

На основу саопштених података, може се, уз изванредан опрез, успоставити релативан хронолошки след појављивања властеоских *држава* и поседа на простору жупе Загрлате у другој половини XIV века. Чини се да се прва међу њима јавља *држава* Срацимира, коју је овом властелину на управу највероватније доделио цар Урош. Међутим, не може у потпуности искључити ни могућност да је наведена административно-управна целина успостављена и раније, у време владавине његовог оца, цара Душана. Жупа Загрлата, или један њен део, је, судећи према датовању надгробног натписа из Јаковља од стране Е. П. Наумова, највероватније после 1362. или најкасније до 1365. године дата у *државу* Драгану Хребелановићу. Драганова *држава*, у колико је уопште тада и постојала, се после смрти цара Уроша 1371. године највероватније нашла у подређеном положају према кнезу Лазару, који је у истом раздобљу под својом непосредном управом држао жупе Расину, Толицу и Ибар. Напослетку, а свакако пре 1382. године, већи део територије жупе Загрлате ушао је у састав властелинства извесног великог деспота, потоњег монаха Доротеја, који је самостално, али, како и сам наводи, уз допуштење кнеза Лазара и благослов патријарха Спиридона, богато обдарио своју задужбину у Дренчи код Александровца (Жупа) земљишним поседима у Расини, Загрлати и Браничеву.

Испитивање надгробног натписа Георгија Косте, пронађеног крајем XIX века у селу Јаковљу, у данашњој општини Алексинац, помогло нам је да на другачији начин сагледамо политичка збивања на територији средњовековне жупе Загрлате, која до сада нису била предмет посебних

и Сина и Съвета[о] Дѣха прѣстави се ра[вѣ] в(о)жи Брътоло<...> въ дни Степана цара и Томѣ Драго<и>ла воѣ въ дрѣжави Хребелановика Драган. Я постави га синъ мѣ Доичънь. Я писа поплъ Пѣрѣта в<ъ...>. Д. Радисављевић, *Средњовековни надгробни натписи у сливу Рибарске реке код Крушевца*, Натписи и записи 5, (Београд/Пожаревац 2019), 16-18.

⁵¹ Име Драгана су носиле сестра и једна кћер кнеза Лазара, што можда посредно указује на чешћу употребу личних имена изведених од корена *драг* у кнежевој породици. С. Мишић, *Од земаљског кнеза до кнеза Срба – уздицање до владарске моћи*, у Власт и моћ, ур. С. Мишић, Крушевац 2014, 8; М. Пурковић, *Кћери кнеза Лазара – историјска студија*, Београд 1996, 67-69.

⁵² А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 177-190; М. Благојевић, *Манастирски поседи*, 37-40; А. Крстић, *Поседи манастира Дренче и Ждрела у Браничеву из времена кнеза Лазара*, Историјски часопис LIII, (Београд 2006), 124-131.

историјских истраживања. На основу прикупљених релевантних података показали смо да је жупа Загрлата током друге половине XIV века била чврсто у саставу Српског царста, а потом у држави кнеза Лазара. Нажалост, питање титуле и идентитет Срацимира, у чијој *држави* је живео и био погребен Георгије Коста, остаје за сада, због изостанка примарних извора, отворено и у домену нагађања. Међутим, недвосмислено је реч о једном од значајнијих српских властелина који је од цара Уроша, или, пак, његовог оца, цара Душана, добио у *државу* жупу Загрлату, или један њен део, и био директно потчињен овим владарима.

Dejan S. Radisavljević

(Doctoral student, Department of History, University of Belgrade)

ON THE TRACE OF A MEDIEVAL TOMBSTONE INSCRIPTION IN JAKOVLJE
(ALEKSINAC)

The medieval tombstone with the inscription was discovered at the end of the 19th century in the village of Jakovlje, in modern Aleksinac municipality. The text of the inscription narrated about the Georgije Kosta, who died in the *state* of Sracimir, and during the rule of the Serbian tsar Stephan Uroš (1355-1371). The identity of Sracimir has been the subject of controversy among the Bulgarian and the Russian historians. V. Gjuzelev, P. Koledarov and J. Trifonov thought that Sracimir was the last Bulgarian and Vidin tsar Ivan Sracimir (1356-1396), and that the territory around Jakovlje and Gredetin, on the west side of the South Morava river, belonged to the Bulgarian tsardom during his reign. On the other side, the Russian historian E. P. Naumov had the opinion that Sracimir, probably the nephew of the empress Jelena, the wife of the tsar Dušan, was the nobleman close to the Serbian court, and that he received his landholding (*država*), near Kruševac, from the tsar Dušan or his son, Uroš. Our research support the thinking of E. P. Naumov that Sracimir, mentioned in the inscription from Jakovlje, was the nobleman directly subordinated to the Serbian emperor. His landholding (*država*) was the special administrative and territorial unit, like many others in the Serbian empire at that time. The nobles received the *states* from the ruler because of their faithful service and close kinship. The Sracimir's *state* encompassed the territory of the medieval *župa* Zagrlata, i.e. the drainage basins of Ribarska and Peščanička rivers, or only some part of it. The recently discovered tombstone inscription from Kaonik, 13 km NW of Jakovlje, tells us that in the *župa* Zagrlata, most likely after Sracimir, there was the *state* of Dragan Hrebeljanović. It is indisputable that most of the territory of Zagrlata before AD 1382 belonged to the former great despot of unknown name, who, as the monk Dorotej, endowed his monastery of Drenča near Aleksandrovac with large landholding on the territory of mentioned *župa*.